

R. KRAYNIK
Mykolaiv

**PROPAGANDA IN THE PEDAGOGICAL PROCESS
OF THE POST-WAR UKRAINE: SOVIET HISTORIOGRAPHY**

*Analyzes communist propaganda in the educational process in secondary schools post-war Ukraine.
Key words: Communist party, ideology, propaganda, students, school.*

Р. М. КРАЙНИК
м. Миколаїв

**ПРОПАГАНДА В ПЕДАГОГІЧНОМУ ПРОЦЕСІ ПІСЛЯВОЄННОЇ УКРАЇНИ:
РАДЯНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ**

Аналізується комуністична пропаганда в навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл повоєнної України.

Ключові слова: Комуністична партія, ідеологія, пропаганда, учні, школа.

Стаття надійшла до редколегії 25.03.2015 р.

УДК 930.1(477)«1941-1944»

Д. В. НЕФЬОДОВ
м. Миколаїв

**РАДЯНСЬКА ТЕЧІЯ РУХУ ОПОРУ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ
У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ 90-х рр. ХХ ст.**

У статті подані основні тенденції сучасної (90-ті рр. ХХ ст.) історіографії радянської течії руху Опору у Південній Україні в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1944 рр.), визначені особливості та напрями досліджень.

Ключові слова: Велика Вітчизняна війна, рух Опору, комуністичне підпілля, партизанський рух, Південна Україна, сучасна історіографія.

Головні теоретико-методологічні зміни у трактуванні проблемних питань руху Опору та початок створення цілковито нової концепції історії України воєнної доби відбулись на початку 90-х рр. у зв'язку із загальновідомими доленосними подіями в суспільно-політичному житті держави і пов'язані з ім'ям колишнього завідуючого відділом історії України періоду Другої світової війни М. Ковалем. На сторінках чотирьох монографій [1–4], дослідником здійснено ґрунтовний аналіз та визначені основні «білі плями» та замовчувані питання історії руху Опору. Дослідник детально проаналізував основні хиби під час організації руху Опору, до яких відніс репресії знавців «малої війни» у 30-х рр., поспішність, формалізм у доборі кадрів, закладанні матеріально-технічної бази, створенні конспіративних квартир для підпільників. В цілому, науковець високо оцінив радянських руху Опору, у тому числі і в південних областях республіки, зазначив, що дії його учасни-

ків об'єктивно сприяли операціям Червоної армії та явили собою фактично «регулярний другий фронт» [3, 270].

Що стосується історіографії радянського руху Опору, необхідно відзначити зниження наукового інтересу, зменшення кількості публікацій, особливо порівнюючи з радянською добою. Втім не дивлячись на зменшення кількості, підвищилась якість праць. Науковці здійснили спробу відмежуватись від вкрай позитивістського доробку радянської історіографії, направити свої розвідки у більш критичне русло та зосередитись на «білих плямах» та замовчуваних питаннях історії радянського руху Опору. До останніх вітчизняні історики відносять значне завищення кількості учасників підпілля та партизанських загонів, існування членів багатьох підпільних обкомів переважно «на папері», значна перевага ідеологічної та «каральної» функцій партизанських загонів над суто бойовою, військовою.

Найбільшу увагу привертає чи не єдине комплексне дослідження А. Чайковського [5–6]. Автор послідовно розкрив основні причини помилок при організації руху Опору, акцентуючи увагу на знищенні майже усіх знавців «малої війни» під час репресій 30-х рр. та недооцінку вищим військовим та партійним керівництвом значення підпільно-партизанського руху вже під час самої війни. Науковець детально торкнувся й такого аспекту як колабораціонізм, що також став однією з причин розкриття підпільних груп, а саме Миколаївського підпільного центру, підпілля Одеси, Запоріжжя. За оцінкою історика, масові провали й арешти у Сімферополі, Феодосії та інших населених пунктах Криму стали наслідком порушення правил конспірації. Гонитва за зростанням чисельності організацій, купівля зброї на вулицях у румунських солдатів, занотовування до записників справжніх прізвищ учасників, їх адрес та збирання коштів на підприємствах – все це, підкреслює А. Чайковський, носило масовий характер і призводило до тяжких втрат [6, 19]. Особливу увагу дослідник звернув на процес становлення партизанського руху в Криму, під час якого, на думку вченого, організатори припустилися грубих помилок, нехтуючи принципом добровільності вступу до загонів, порушуючи правила конспірації. Наслідком цього стала велика кількість дезертирів. Історик послідовно проводить думку, що «народні месники» на Кримському півострові у 1941–1942 рр. фактично кинуті на призволяще і керівництво партизанським рухом не розуміло справжнього стану справ, радячи їм «самим себе забезпечувати». Порівнюючи значне піднесення підпільно-партизанського руху у 1943–1944 рр., в період коли радянське керівництво «почало куди серйозніше, ніж раніше, ставитись до партизанського руху» [6, 34], обмеженість руху Опору в 1941–1942 рр. вчений пояснює відсутністю зброї, а не «прияним ставленням» населення до окупантів.

У середині 90-х рр. дещо активізувались регіональні дослідження руху Опору. Перу відомого миколаївського історика М. Шитюка належить монографія «Партизанський і підпільний рух на території Миколаївщини в 1941–1942 роках» [7]. Джерельна база даного

дослідження підібрана за конкретно визначеним напрямком та складається лише із закритих раніше фондів обласного архіву. На їх основі автор зробив спробу дати об'єктивну картину підпільно-партизанського руху на території області в роки війни. Ввівши до наукового обігу велику кількість нових документів, науковець дослідив діяльність на території обласного центру таких підпільних організацій як «Миколаївський підпільний центр», «Центр», «Патріоти Батьківщини», а також велику кількість організацій та груп, що діяли в Первомайську, Вознесенську, Новій Одесі, в інших містах та селах області. Торкнувся історик і діяльності партизанських загонів, що діяли на території Баштанського, Казанківського районів та ін. Одне з центральних місць в монографії займає аналіз спотворених історичних даних про діяльність того чи іншого формування. Зокрема науковцем підкреслений той факт, що після звільнення області було представлено чимало звітів, часто досить широких, про підпільно-партизанську діяльність. Однак після перевірки даної «діяльності» радянськими спецслужбами та партійними органами, виявилось, що таких загонів просто не існувало. Істориком наведений перелік даних груп та загонів, які склались переважно з «мертвих душ». У процесі дослідження М. Шитюк приходять до висновків, що не дивлячись на те, що підпільний обком і райкоми партії в період окупації «не працювали», не було створено єдиного організуючого центру, частина комуністів проявила малодушність, поставивши особисті інтереси вище суспільних, на території Миколаївщини з ініціативи низів розгорнулася підпільна і партизанська боротьба. Окрему увагу М. Шитюк приділив історії діяльності підпільної молодіжної організації «Партизанська іскра» [8]. Використовуючи матеріали нововідкритих фондів архіву СБУ в Миколаївській області, науковець більш об'єктивно, аніж попередники, окреслив картину діяльності іскрівців, детально відтворив шлях їхньої боротьби, визначив причини розкриття та знищення більшості підпільників.

У монографії М. Турби [9] вперше проаналізовано соціально-політичний аспект руху Опору в Криму, визначені особливості під-

пільно-партизанської боротьби на території півострова. У 1998 р. автор захистив з цієї теми дисертацію [10]. Цінності дослідженню додає джерельна база, яка складається з оригінальних фактичних даних, що вперше введені у науковий обіг, в тому числі розсекречених архівних матеріалів. Робота базується на нових концептуальних підходах до взаємодії двох тоталітарних режимів в екстремальних умовах їх протиборства, ролі народних мас у боротьбі, визначення характеру і суті партизанського руху на території Криму [10, 5]. Значна увага приділена науковцем проблемам військової боротьби, участі у ній представників різних соціальних та етнонаціональних груп, ролі нелегальних органів державної влади та громадських організацій на окупованій території, підкреслена особлива жорстокість та непоступливість партизанської війни у Криму. Розглядаючи організацію руху Опору на території Криму у початковий період війни, історик вказує на численні помилки, називає її безграмотною та «просто божевільною» [9, 126]. Свою позицію дослідник аргументує тим, що неврахування специфіки, тактичних особливостей та географічних умов, рішення розгорнути сітку підпільних організацій для загального керівництва всіма діями проти окупантів в густо населеному та замкненому півострові, призвело до масової загибелі добре відомих партійних керівників, що не мали досвіду конспіративної роботи. Вченим зосереджується увага на тому, що неефективність керівництва командно-адміністративної системи партизанським рухом у Криму була настільки очевидною, що вона не змогла навіть розпорядитися оптимально наявними силами і засобами. Втім не дивлячись на це, автор наголошує, що внаслідок проведених заходів на 10 листопада 1941 р. в Криму діяло 28 партизанських загонів, особовий склад яких нараховував 3734 чол., а за останні три місяці 1943 р. «до партизанів» вступило 5600 чол., виникло сім нових партизанських бригад. В цілому, М. Турба високо оцінив роль партизанського руху на території Криму, вказав на перетворення його у «важливий стратегічний фактор війни» [10, 5], що відіграв велику роль у забезпеченні перемоги, наголосив на його прогресивності та справедливості.

Однією з узагальнюючих праць першого десятиліття існування незалежної української держави стала монографія І. Муковського та О. Лисенка «Звитяга та жертвовність» [11], що побачила світ у 1997 р. Автори вперше у вітчизняній історіографії зробили спробу провести комплексний аналіз ролі минулої війни в долі кожного українця. Саме в цій праці чи не вперше використаний суто антропоцентристський підхід для оцінки всіх подій минулої війни та започатковано комплексне та об'єктивне вивчення участі українців у війні – у тому числі в різних течіях руху Опору.

Узагальнюючою та, так би мовити, «завершальною» працею 90-х рр., а разом і ХХ століття став заключний том «Книги Пам'яті України» – «Безсмертя» [12]. Саме у цій фундаментальній колективній монографії відобразився сучасний на той період стан вітчизняної історіографії минулої війни, всіх її складових. Рух Опору у південних областях країни розглянуто науковцями з нових концептуальних засад, підкреслені особливо важкі умови діяльності партизанів і підпільників в степових районах Півдня та в обмеженому просторі Кримського півострова, наведені причини поразок та невиправданих втрат під час організації підпільно-партизанського руху, особливості та характерні риси руху Опору у Південній Україні, результати боротьби. У той же час дана монографія віддзеркалила усі протиріччя, наявні у трактуванні неоднозначних питань у тому числі в тематиці руху Опору.

Таким чином, можна зробити висновок, що проголошення незалежності України та якісні зміни у вітчизняній історичній науці сприяли перегляду всіх ключових питань руху Опору, у тому числі в Південній Україні. Втім не слід трактувати дані події як «революційний злам», а скоріше як перехідний етап для історіографії руху Опору на Півдні, в науковому доробку якої відбилися основні протиріччя суспільно-політичного процесу та різні погляди на спільне минуле. Відбулась остаточна відмова від радянської методології та розуміння історії минулої війни, заснованих на марксистсько-ленінському вченні, втім і створення нової відбувалось доволі повільно. Проте не дивлячись на ці

вади «перехідного віку», більшість істориків розпочали із суто наукових позицій створювати об'єктивну, незаангажовану та, що найголовніше, аполітичну історію руху Опору. Почали досліджуватись «білі плями», прорахунки та вади радянського руху Опору. Праці М. Ковалю, О. Лисенка, І. Муковського, М. Турби, А. Чайковського, М. Шитюка та інших заклали підвалини зовсім нової історіографії, окреслили коло актуальних та малодосліджених питань з історії руху Опору на Півдні України, відповідь на які мали б дати науковці XXI століття.

Список використаних джерел

1. Коваль М. В. Друга світова війна і Україна (1939–1945 рр.): історіософські нотатки / Михайло Васильович Коваль. — К.: Ін-т історії України НАН України, 1999. — 75 с.
2. Його ж. Україна: 1939–1945: Маловідомі і непрочитані сторінки історії / Михайло Васильович Коваль. — К.: Вища школа, 1995. — 192 с.
3. Його ж. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 – 1945 рр.) / М. В. Коваль; за заг. ред. В. А. Смолія; НАН України, Ін-т історії України. — К.: Альтернативи, 1999. — 335 с. — (Україна крізь віки: у 15-ти т.; т. 12).
4. Його ж. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.): Спроба сучасного концептуального бачення / Михайло Васильович

Коваль. — К.: Інститут Історії України НАН України, 1994. — 58 с.

5. Чайковський А. С. Відлуння далеких сурм: Словом історика і публіциста / Анатолій Степанович Чайковський. — К., 1995. — 172 с.
6. Його ж. Невідома війна. (Партизанський рух в Україні 1941–1944 рр.: мовою документів, очима історика) / Анатолій Степанович Чайковський. — К.: Україна, 1994. — 255 с.
7. Шитюк М. М. Партизанський і підпільний рух на території Миколаївщини в 1941–1944 роках / Микола Миколайович Шитюк. — Миколаїв, 1996. — 70 с.
8. Його ж. Діяльність підпільної організації «Партизанська іскра» в світлі нових історичних документів (1942–1943 рр.) / М. М. Шитюк // Український історичний журнал. — 1998. — № 3. — С. 101–106.
9. Турба Н. Н. Опыт и особенности партизанских действий в Крыму 1941–1944 гг.: социально-политический аспект / Николай Николаевич Турба. — Одесса: ОКФА, 1998. — 140 с.
10. Турба М. М. Досвід та особливості партизанських дій у Криму 1941–1944 рр.: соціально-політичний аспект: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Микола Миколайович Турба. — Одеса, 1998. — 154 с.
11. Муковський І. Т. Звитяга і жертвність: Українці на фронтах другої світової війни / І. Т. Муковський, О. Є. Лисенко. — К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга пам'яті України», 1996. — 568 с.
12. Безсмертя. Книга пам'яті України. 1941–1945 / [голов. ред. кол.: Герасимов І. О., Муковський І. Т., Панченко П. П., Вишневецький Р. Г.]. — К.: Книга пам'яті України, 2000. — 944 с.

D. NEFYODOV

Mykolaiv

THE SOVIET MOTION OF RESISTANCE ON THE SOUTH OF UKRAINE IN THE DOMESTIC HISTORIOGRAPHY 90-ty XX CENTURY

Ukraine's independence and qualitative changes in the national historians contributed view all key issues of the resistance movement, including in Southern Ukraine. But one should not interpret these events as «revolutionary break», but rather as a transitional stage to the historiography of the Resistance movement in the South, in the scientific heritage which wandered basic contradictions of the political process and different views on the common past. There was a final rejection of Soviet methodology and understanding of the history of the war based on Marxist-Leninist doctrine, however, and create a new happening slowly. However, despite these flaws «adolescence», most historians began with purely scientific positions to create an objective, impartial and, most importantly, apolitical history of resistance. Became measured «gaps» mistakes and shortcomings of the Soviet resistance movement.

Keywords: Great Patriotic war, soviet motion of Resistance, Southern Ukraine, modern historiography.

Д. В. НЕФЬОДОВ

г. Николаев

ДВИЖЕНИЕ СОПРОТИВЛЕНИЯ НА ЮГЕ УКРАИНЫ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ 90-х гг. XX в.

В данной статье поданы основные тенденции современной (90-е гг. XX в.) историографии советского течения движения Сопротивления в Южной Украине в годы Великой Отечественной войны (1941–1944 гг.), определены особенности и направления исследований.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, движение Сопротивления, коммунистическое подполье, партизанское движение, Южная Украина, современная историография.

Стаття надійшла до редколегії 13.03.2015 р.